

Нариси

1. ІДУТЬ

Весняна вода добре таки пожувала гатку, їздити через річку не можна було. Дід Охван прийшов подивитись і був дуже невдоволений з річки.

— Рибини путньої не впіймаєш, а й собі набундючилась...

Проте він гадав, що вода занесе з Дніпра чималеньких головнів, тим-то треба було заздалегodi готувати ятері. Прокіп Лісовий з сином Тарасом возили землю, щоб одбудувати гатку. Прокопові треба було возити зерно до млина, а сплюндрована гатка стояла на перешкодi.

— Магайбі, — привітався дід Охван.

— Спасибі, — відповів Прокіп.

Дід постановив, що немає кращого місця на ятері, як проти Тимченкового городу, і поплентався додому. Поки скидали з брички землю, Прокіп упрівав так, що розстібнув комір сорочки. Він окинув оком гатку: не менше, як іще три брички доведеться привезти. Прокіп устромив лопату в землю і трохи поправив шлейки на конях. Тарас і собі перестав скидати й тихим поглядом гуляв по річці.

— Гаву яку побачив, чи теж заморився? — спитав Прокіп.

— Ні, — відповів Тарас. Він скинув декілька лопат і знову спинився.

— Тату, — сказав він, — я піду до батька Зайченка.

Після цього обидва ретельно працювали. Бричка спорожніла.

— Гей! — гукнув Прокіп, узявшись за віжки.

Коні сіпнули й радісно побігли, гадаючи, що вернуться зараз до стайні. На їхнє здивування, люди мислили інакше й залізом вуздечки звернули їх до могили, звідкіля брали землю. Коні загнuzдано заздалегodi. До обіду гатку виправлено. Прокіп із сином повернулись додому. Коні вже не бігли: були певні, що знову доведеться звертати до могили. Але вони знову помилились.

В хаті борщ був на столі. Мати розповідала, що в Павлихи врешті-таки народився син, а в Панасенків іздох кнурець. Борщ знищили, й мати відвихнулась до печі витягати інші страви. Прокіп витер губи рушником і запитав Тараса:

— А як же мені самому господарювати? Тарас замислився, й напруження вузькими стьожками сповило його засмагніле обличчя.

— Уже ж обсіялись, а жати я повернуся, — впевнено сказав він. Прокіп посміхнувся.

— Хіба що так, — скепкував він.

Мати вийшла з хати за солоними баклажанами. Прокопове обличчя враз стало тверде. Його не можна було б урубати сокирою.

— Іди!

За цими словами щоки його звисли і зморшки нещадно порізали чоло. Він глибоко зітхнув, мов хотів набрати в легені назавше повітря і вже не дихати. Прокіп хитнув головою.

— Коли?

— Завтра вночі.

Мати повернулася з червоними кулястими баклажами.

* * *

Увечері Тарас, замішавши коням, вийшов у садок і схилився на тин. Вишня поклала йому на бриль білі пелюстки. Біля крамниці Споживчого Товариства бавилась дівчата. Вереск її лунав понад річкою. Тарас підвів голову до неба. Вишня подарувала йому ще своєї краси. Небо було недосяжне. З цього стало сумно, як то завжди буває весняної ночі, коли жінка тебе не кохає.

Вночі другого дня рушили. За селом Тарас із Остапом зупинились і чекали на Марка Чмуля. Той мав право спізнитись: у його була кохана. Тарас притулювся до ночі й застиг. Тиша його скорила і стала йому замість душі. Остап зажав обійму в рушницю і клацнув. Він хвилювався. Тиша до нього не йшла, бо мав він маленьке серце.

— Найшов час, — мимив Остап до Марка.

Він витяг обійму і став ладнати в ній набой. Тиша тим часом стала Тарасові замість очей.

— Міг би вчора попрощатись, — бубонів Остап. Синьою плямою підплив Марко й засміявся.

— Шлик є, — похвалився він, — китиця срібна!

Вони взяли рушниці на плечі й посунули назустріч шляхові. Раптом Тарас одчув, що тиша покинула його й подалася назад до степу.

— Немає, хто б кохав, — похапцем заговорив він, — немає і шлику... немає срібної китиці...

Його сум грізною хмарою повис над Остапом. Він міцно стиснув рукою рушницю і промовив:

— Мовчи, мовчи! Маленький Андрійко наздогнав їх і влесливо забіг наперед.

— Тобі що? — здивувався Марко.

— З вами... — винувато відповів хлопчик. Марко похмурився.

— Додому, — суворо сказав, — а то я поясом.

Андрійко несміливо зирнув на Тараса з Остапом. Ті мовчки кликали до себе тишу. Тоді малий погіржливо струснув головою й миттю подався назад. Остап глянув йому вслід і жахнувся степу: той збільшувався й поширювався, як потоп.

— Село... — прошепотів він, показуючи рукою в той край, звідки вони йшли. Голос його захитався, як підрубане дерево. Остап упустив рушницю й сам упав обличчям до землі. Тільки-но почулося тремтіння його ридань, Тарас потонув у тиші. Марко не зводив очей з того, що на повні груди пив силу землі.

— Ех... — прошепотів він і здійняв шапку. Та Остап ураз випростувався й одійшов набік. Він нахилився до степу й гукнув:

— Я!..

Сам же зробився кам'яним і сірим. Тільки кохання здолало б його ворухнути. Так він стояв, поки не скорився степ і не вклав йому в серце своєї безкрайності. Вони знову пішли, лишаючи сліди на вогкій землі. Тепер їхні сліди червоніли перемогою. Праворуч срібної криниці знову несподівано виринув Андрійко.

— Чи бачиш, пущьвірінок, — з пошаною промовив Марко.

— Перестрінув-таки, — додав Остап і лагідно забрязчав залізячкою на рушниці.

Тарас мовчав. Ніч оддавала йому своє прозоре тіло і стиха дихала сумом. Степ подавав йому міць нерухомості та спокій потужності. Вони йшли далі, обережно ступаючи по землі, немов лізли по драбині на небо.

2. У ШТАБІ

Обрано на селі найбільшу і найчепурнішу хату. Над ворітьми устроєно прапор. Вітер ламле написані там слова. На підвір'ї серед гарб поставлено гармату. На ній сидять два козаки, поволі крають сало і хліб великим ножом та, не хапаючись, ковтають це приємне сполучення. Це — штаб. Всередині хати повно народу. Отаман сидить біля столу. На столі стоїть миска з недоїдженою картоплею. Отаман мовчки ссе люльку й уважно слухає, що каже йому сотник першої сотні, стрункий хлопець із дівочими блакитними очима.

— Були і бачили, — провадить сотник, — їх там з півтора та штук четверо скорострілів. Страшенно залякані, кажуть селяни, що і вночі не сплять — нас бояться.

— Так, — каже отаман, — а скільки це звідси?

— Верстов п'ятдесят. Зараз як виїхати, то надвечір там будемо. Батьку, дозволь!

Молоденьке обличчя сотникового кривиться, мов він заплакати хоче. Отаман сміється.

— Ти не віриш, батьку? — ображено каже сотник, і рука його мимоволі лягає на шаблю.

— Ти гадаєш, я негаразд розвідав! Сором, батьку!..

Навкруги купчаться козаки першої сотні. Вони гомонять поміж себе, а часом теж підвищують голоси.

— Хіба ж можна випускати з рук? — бурчить один. — Четверо скорострілів, хіба воно на дорозі валяється?

— Та батько дозволить, — запевняв другий, — то він жартує.

Отаман сміється. Сотник уже злісно дивиться на його, і з уст його готові вирватись гарячі, докірливі слова. Ще хвилина — й він ладний кинутися з пістолетом на отамана, гукаючи:

— Смерть зрадникові!

Та отаман підводиться й, вийнявши люльку з рота, каже виразно і твердо:

— Сотнику першої сотні наказую негайно виступити зі своїми козаками, а завтра повернутися з чотирма скорострілами.

Рух і гудіння серед козаків.

— Слава батькові! — лунає де-де.

На обличчі в сотника першої сотні гуляє веселка.

— Хлопці! — гукає він до натовпу. — Чули, що сказав батько? Ході́мте!

* * *

На хвилину хата порожніє. Видко, як у кутку хлопець, що його шлик, перекинений через плече їїа груди, лягає аж до пояса, ладнає мандоліну. Круг нього стоять трос, глузуючи з його нездатності. Згодом хата знову заповнюється козаками. Приходять подивитись, що робить батько, вітаються й мовчки стоять біля столу.

— Де він? — чути біля дверей.

— Повернувся вже? Ану, пустіть, подивлюся.

Крізь натовп проштовхується козак із круглим обличчям і широкою посмішкою. Він зди́ймає шапку.

— Добридень, батьку, — каже.

— Добрий, — відповідає отаман. — Уже повернувся?

— Як бачиш.

Козак посміхається, цілком удоволений з того, що побалакав із батьком. Але він помічає на столі недоїджену картоплю і спиняється вражений.

— Еге, — мимрить він задумливо, — це погано, що ти, батьку, картоплі не добрав... Жінка ряба буде... Ану! — гукає він до натовпу. — Йдіть картоплю добирати, щоб часом у батька рябої жінки не було!

Хата вже набита до краю. До столу надходять козаки, стоять кілька хвилин мовчки й одступають назад, даючи місце іншим. Отаман сидить і ссе люльку.

— Де він! — знову галасує хтось коло дверей. — Ведіть мене до його!

Серед козаків регіт і глузування. До столу протискується нова постать — висока людина в синьому козацькому вбранні, з червоним шликом і рябим од віспи обличчям. Це начальник постачання Омсько Гарнага.

— Ага! — гукає Омелько. — Осьдечки... Здоров, батьку... Ану, посунься, я сяду... Так... Ти не думай, що я п'яний. Хіба від четвертини самогону Омелько впивався коли? Я стомився, бо все ходжу, шукаю, хто б мене змалював... І не знайду! Я сьогодні волосного писаря попав та пістоля йому в груди — змалюй мене, вражий сину! Добре, що чвертку самогону поставив, а то був би вбив... Дуже мені хочеться свій портрет де-небудь повісити...

— А ось піймають тебе та й повісять на гілляці. От і буде партрет, — озивається з натовпу.

— Бодай тобі повилазило, як бачиш мене повішеним, — спокійно відмовляє Омелько.

— Та твій партрет давно вже в церкві висить, — не вгаває з натовпу. — Святий Микола там жене такого... чорненького, з ріжками...

Регіт. Омелько помутнілими очима дивиться на натовп.

— Дурний, як бабина запаска, — зневажливо каже він. — Сам ти анциболот! Сукині сини! А чи забули ви, що, як зранили мене в ногу, та поклали одужувати, так я півдня не вилежав. Порачкував до коня, та й хода! Ех!

— Та то тобі приснилось, мабуть, як ти заснув із перепояю...

Під регіт Омелько ще раз дивиться на натовп, що не розуміє його чуття, й каже отаманові:

— Не хочу з ними балакати. А добра самогонка в Падажки! Та й молодиця чепурненька... Треба буде її вбити...

Він поклав шапку на стіл, закинув оселедець за вухо і схилився спати.

* * *

Два козаки підвели до отамана молодого хлопця в селянській одежі.

— Оце, — промовив один хлопцеві, показуючи очима на отамана.

— До нас? — запитав отаман, оглянувши хлопця.

— Еге ж, — несміливо прошепотів той.

— А чого ти йдеш до нас? — суворо запитав далі отаман.

Хлопець поволі підвів голову, глянув лицем на отамана і знову схилив її.

— Хочу, — тихо відповів.

— Добре, — сказав отаман, — чом же ти голову хилиш? Дивись на мене.

Хлопець підвів свої чорні великі очі й напружено дивився на отамана. Той оглядав його безвусе обличчя з рівними виточеними рисами, прямим носом і високим чолом, над яким кучерявилось пухливе волосся.

— Так, — сказав далі отаман, любуючись з його краси.

— А чи знаєш ти, що ми повісимо тебе, як ти вкрадеш що в козака чи селянина?

Ввесь натовп у хаті стояв нерухомо й тихо. Всі слухали, що каже отаман, і дивились на ніжно, незапорошене негодами обличчя хлопця. Важко лягали на нього зосереджені погляди, й він почув, що зовсім голий стоїть перед людьми.

— Знаю, — відповів він голосніше.

— А чи знаєш ти, — поволі провадив отаман, ніби вкладаючи слова просто хлопцеві в душу, — що як спіймають вороги, то ласки не буде. Розстріляють, а може, ще й мордуватимуть попереду. А ти муситимеш мовчати, коли розпитуватимуть про нас... Ти знаєш це? Ти не боїшся цього?

Хлопець мовчав, і було видно, як розтурбувались його великі очі й засмикались губи. А за мить затверділи його риси, випростались губи і червоність зникла з обличчя. Він струснув головою.

— Знаю й не боюся! — голосно й погордо відповів.

Тепер він прямо й рішуче дивився на отамана, й відвагою палали його глибокі очі. Отаман тішився з його зміцнілої краси.

— Добре, хлопче, — промовив він урешті. — Відведіть його до сотника п'ятої сотні.

Натовп загомонів і заворушився. Отаман устав. Козаки розступились і дали йому дорогу.

3. ПЕРЕД НАСТУПОМ

Ніч була близька, як мрія. Далекий обрій, до якого весь день тяглося було сонце, щоб там спинитись і спочити, зрадливо проковтнув його й поглинув його світло. Ніч ішла по килимі зір і браталася з землею. Сотник Книш зііз з коня, похапцем прив'язав його до клямки вагона й подумав:

— Сто чортів, як спати хочеться!

Книш зайшов у вагон і розплився серед хмар тютюнового диму й гудіння балачки.

— Хто там увійшов? — гукнув отаман, не підводячи голови від рушниці, яку лагодив.

— Сотник Книш, — озвався сотник, простуючи навмання до лави.

— Вам з півсотнею кінноти йти ліворуч залізниці поза Калюжним Яром.

Сотник Книш став прохати полковника Бігуна, щоб той поступився своїм місцем на лаві:

— Так хочеться спати, ніби я місяць носив на собі землю. Полковник Бігун неохоче підвівся.

— Лягайте, — сказав він, — але через годину маємо наступати.

— Хоч хвилину заснути.

І вмить сотник Книш уже спав, скоцюрбившись на малій лаві. Полковник насолопив шапку і штовхнув рукою свого товариша Леваду.

— Що за холера? — гукнув той.

— Дай закурити. Левада кинув Бігунові пачку цигарок.

— От пройдисвіт! Ніколи не має закурити, — злісно пробурмотів він. Левада був у поганому гуморі.

Вдень його козаки добули газету з ворожого табору, й він прочитав, що за його голову обіцяно нагороду — двадцять п'ять

тисяч карбованців, — тим часом як голову полковника Задуми оцінювано в тридцять п'ять тисяч.

— Така дурна голова, а коштує дорожче за мою, — сердився Левада, і його настрої зіпсувався.

Він постановив цієї ночі піднести ціну на свою голову. Він піде обходом. Він покаже! Ого-го, як покаже! Полковник Бігун запалив цигарку й вийшов а вагона.

— Еге, — буркнув він, — уже ніч.

Він пішов здовж потягу, пильнуючи, щоб не перечепитись через рельсу. Потім він спинився й оглянувсь навкруги. Так, справді була ніч.

Олекса Стельмах був вартовий. Він сидів на східцях вагона, опершись рукою на рушницю. Небо привабило його погляди й зачудувало їх. Стельмахові здавалось, що він не повстанець, а зірка в небі, сяйлива, золота зірка. Така, як ота, що бачиться йому перед очима. Тіло Олекси ставало міцне й напружувалось, щоб дати більше блиску і гри.

— Хто? — запитав Стельмах, беручи рушницю.

— Кінь, — шепнуло збоку.

Постать пройшла мимо, як надія. Стельмах прихилився до вагона. "Ні, я не хочу бути зіркою, в далекому блиску зір захована безодня суму. Зорі — то небесні сльози. Важко плакати, а слізьми бути ще важче". Вартовий водив очима по деревах, землі й вагонах... Він не знав, чим саме хотів би бути. Тоді він пустив ніч собі в серце, й воно защеміло від її тихого дотику. Воно стало велике, й тяжко було терпіти його великий

бій. "Ні, я не хочу бути зіркою, я не покину тебе, земле... Хай житиму я, закутий тугою, хай гнітить мене воля твоя — я носитиму, земле, твої пута..." Ще більшало серце повстанця, і страшно ставало, що воно й далі ростиме. Знову чулися кроки й одноманітно проходили мимо~' темні, невідомі надії. Кожній з них вартовий оддавав шматок свого серця, й порожньо ставало йому в грудях, як у вирубаному лісі.

* * *

У старому, прогнилому вагоні сиділи, лежали і стояли козаки Дніпрової сотні.

— Як я хотів пити! — казав один. — Я ладен був кинутись на землю і стиснути її, щоб видушити з неї краплину води. Велика пожежа була в моїх грудях, і я мусив її залити.

Ніч кидала на постать повстанця нерухому пляму через вхідні двері.

— Я біг, я забув, що назустріч кулями летить смерть. Я не чув гуркоту гармат. Спрага несамовито штовхала мене вперед. Так я хотів пити!

Хтось виходив з вагона і затулив постаттю двері. На хвилинку зробилося темно й тоскно, як у обіймах набридлої жінки. Потім іще світліша прилинула ніч, ніби сказала: "Не жахайтесь! Усі думки й сподівання, які віддали мені ви, виснажені працею і знеможені глумом сонця і дня, я схоронила, як сни. Вони ось..."

Ніч тихо показувала кожному все, що мала: мрії про волю, жадобу влади, тишу забуття — як безкрайні барвисті килими розгортала вона перед тими, що сиділи в прогнилому вагоні.

— Хлопці! — сказав він. — Час рушати. Ходім! І враз ніби став день.

* * *

У штабному вагоні будили сотника Книша. Полковник Бігун із рушницею за плечима схилювався над ним і смикав за руку. Молоде обличчя сотникова кривилось і щільніше притискалося до дерев'яної лапи. — Вставай, хлопче, вставай! — гукав йому на вухо полковник.

— Іти треба.

Книш раптом схопився і сказав:

— Навіщо ви будите мене й рушаєте омани, що навіяв мені сон? Я бачу, як цвітуть запашні сади... Я чую, як луною гуляв пісня по степах, і мила горнеться до мене своїм м'яким тілом... Я щасливий... я спати хочу... Я хочу спати...

Сотник струснув головою й захоплено казав далі, як дитина, що наважилась викрити свої дитячі таємниці:

— Сон купає мене у прозорих хвилях журливої річки, й тіло моє, пружне і бадьоре, лине над водою, як промінь... Сон закосичив мені чоло вінком із розпушених квітів... Куди я іти маю? Я спати хочу, я хочу спати... Сотника Книша зволокли з лави й силоміць виштовхнули з вагона на повітря.

Поволі проповз бронепотяг, засапуєчись від диму. Він кидав іскринки до неба, а ті безсило падали на землю чорною сажею. Дрібненькою ходою проїхав сотник Книш із півсотнею кінноти кудись до Калюжного Яру.

4. ПОЖЕЖА

Повстанці зайняли місто тільки три дні тому, але порядок налагоджувався. Комендант міста вважав, що честь за цей порядок належить йому.

— Жадного грабунку! — хвалився він, сидівши одного вечора з начальником штабу та редактором повстанського часопису.

— Сам собі віри не йму! Вчора приходить один, — п'ятсот карбованців, каже, украдено... Дав йому п'ятсот карбованців і з Богом! І він, недавно відірваний од рала, шкодував того часу, що віддав був йому, не гадавши навіть, який з його досконалий адміністратор.

— А праці! Все лізе до коменданта зі своїми заявами! Ні, неминуче треба призначити ще й цивільного комісара. Я не можу! Бачите — хитаюся.

Він підвівся, поправив за поясом пістоля й пішов геть перевіряти варту. Начальник штабу позіхнув.

— Дивна річ, — сказав він, — я так одвик спати, що мені вже чудно лягати, дарма що роботи немає. Коли маєте час, то погуляємо в дурника.

Він видобув з кишені засмальцьовану колоду карт і з ляском кинув її на стіл. Але редактор хитнув головою.

— Не маю часу, — відмовив він, — треба написати статтю до завтрашнього числа. Ви не знаєте, яку статтю я пишу? Хе! Я готую її вже два тижні! Я... готував її весь час свого свідомого життя! А ось спромігся висловити це й одповісти на безліч

питань, що повстали переді мною і всіма нами... Ця стаття — наслідок усього мого думання, підсумок усього мого існування... А ви кажете — гуляти в дурника!

Редактор ображено застукотів пучками ію столу. Потім підвівся, пройшов двічі по кімнаті начальника штабу й вийшов геть.

— Скажіть Грицькові, щоб прийшов сюди, — гукнув йому наздогін начальник штабу.

За хвилину в кімнату постукало. Ввійшов Грицько, дванадцятилітній хлопчисько, що був ординарцем у начальника штабу. Той сказав йому сідати і здав карти. Редактор увійшов до редакційної кімнати і сів біля столу, переступивши через секретаря редакції, що спав долі, простгнвшись навскіс кімнати. Каганець, що блимав на столі, заворушився й захитав на столі сіру редакторську тінь. Добувши папір і олівець, редактор взявся до праці. Він писав хапаючись, лишав слова напівпедописані, і рядки на папері то падали з-під його руки вниз, то нестримано дерлися вгору. Він мало мислив про те, що писав, бо все вже було обмислене до подробиць; тільки непокоїла його полохлива думка, що раптом щось пошкодить йому докінчити цю статтю — підсумок усього його існування. Він жахався наглої смерті в цю мить, смерті, що припинить його рядки, й ніхто тоді не дізнається, що вони, повстан ці, єдині мали рацію; смерті, що підотне йому думку, і всі ті останні партії, що він їх мав донищити, лишаться цвісти, як і досі. Часом йому здавалося, що життя вже покидає його й тіло його клякне. Тоді піт холодив йому чоло й падав масними краплями на папір. Так він писав, хилитаючись між смертю й життям. Поставивши останню крапку, він непевно підвівся й зітхнув — так, він був живий, а докінчена стаття, теж жива, купою лежала на столі. Редактор знову сів.

— Тепер можна й померти, — безсило прошепотів він, і млосні хвилі покотилися йому в голову.

Та за мить він стріпнувся.

— Ну, ні, мені ще треба її переписати!

Він добув новий жмут паперу й загострив олівця.

* * *

Начальник штабу раз у рая лишався дурником. Грицько раював, хоч йому й ніяково було перед начальником.

— Бачиш, — промовив він урешті, — на картах виходить, що я дурник, дарма що в житті я вдесятеро від тебе розумніший. Хіба можна після цього ворожити на картах!

Грицько постановив цим разом піддатися начальникові штабу.

— Ходіть, — сказав він.

Але начальник штабу нічого не відповів. Коли Грицько підвів до його очі, то побачив, що він спить, схилившись на кулак із зібганими картами. Тоді Грицько тихенько пригасив світло, просунувся навшпиньках у куток і там ліг. Але йому не спалось. Він гадав про те, який гарний та спокійний начальник штабу, який розумний він, і як би йому, Грицькові, таким зробитись. Часом йому здавалось, що це можливо, й тоді тіло його мліло від тепла; проте він лякався, що не виросте такий великий і кремезний, як начальник штабу. Тоді йому ставало тоскно й холодно. Удар на дзвіниці трохи втишив його міркування. Він став лічити години.

— Чотири... сім... одинадцять...

Після дванадцяти він хотів був знову взятися до думок, але вдарило тринадцять і чотирнадцять. Бігло й далі безнастанно, і кожен удар заливав Грицькові душу новим жахом. Він прожогом кинувся до начальника штабу й зашарпав його руку:

— На дзвіниці б'є, на дзвіниці б'є! — гукав він, захлинаючись.

Начальник штабу прокинувся і прислухався.

— Таки б'є, — промовив він. — Біжи на кухню та принеси мені хліба.

Грицько миттю повернувся з шматком; начальник штабу почав жувати.

— Б'є, — несміливо завважив Грицько.

— Добрий дзвін, гучний, — одмовив начальник штабу, докінчивши шматок.

— Дай мені рушницю й сам візьми.

Вийшли з хати.

— Ой, — гукнув Грицько.

Червоні відблиски пожежі запалили їм обличчя, і дзвін затопив їм вуха своїми мідяними зойками. Горіло за кілька кварталів. Похапцем вискочив на ґанок редактор із аркушами в руках.

— Я закінчив! — гукнув він. — Ходімо в хату, я прочитаю!

— Це ми зробимо після того, як згорить будинок, — відповів начальник штабу.

— Де горить? — здивувався редактор.

Начальник штабу пішов до пожежі, за ним посунув Грицько з редактором, який гадав, що будинок горить не до речі. Там метушився комендант міста.

— Ось маєте, — розтурбовано сказав він начальникові штабу.

— Горить! Але я маю стільки клопотів, що не було часу потурбуватися про пожежну команду... Вона й розбіглася! Я ж не можу її зібрати зараз! Ні, казав же я вам, що нам треба ще й цивільного комісара!

— Нам іще багато дечого потрібно, — відповів начальник штабу.

Але його слова не розрадили коменданта міста. Думка, що його командування запламоване таким лихом, дряпала його, й він кляв себе та пожежних, що розбіглися. Будівля горіла неймовірно швидко. кілька тижнів не було дощу, й полум'я аж свистіло по висохлому дереву. Вже шурхнула додолу покрівля, й навколо розкотилися запалені головешки. Звідусіль сунулись люди, купчились, гукали й верещали. Хтось плакав.

— Люди помирають густіше, ніж горять будинки, — сказав начальник штабу. — Тим-то їхня смерть, здається, не така цікава, як пожежа.

Він нахилився і прикував од голівки, що палахкотіла біля його ніг. Коли полум'я почало злягати, начальник штабу звернувся до свого ординарця:

— Ходім, Грицьку! Не варт дивитися на пожежу до кінця, бо в кінці кожної пожежі лишається тільки попіл.

Грицько пішов за ним, похиливши голову. Він був тепер певний, що ніколи не вмітиме промовляти такі розумні слова, як начальник штабу. Редактор же стояв нерухомий коло догорілого будинку. Пишне кострище, що лизало хмари своїми язиками, зачудувало його було. А тепер, коли вогонь безсило плазував по землі, редакторська душа бглася з жалю за минулою величчю палахкотіння. Він почував, що згасає з вогнем разом, що морок і холод насуваються на його, як і на місто. Люди розходились і покидали над купою жару самотнього редактора, похилого від болю за згасання. Коли ж став никнути й жар, редактор тремтячою рукою добув із кишені свою статтю й кинув її на попелище. Полум'я шпарко спажнуло на мить і вмерло разом із блиском, що забував у редакторських очах.

1920 р.